8. Особливості розслідування злочинів у сфері обігу радіоактивних матеріалів : монографія / П.Д. Біленчук, А.В. Кофанов, О.Л. Кобилянський, О.В. Маслюк ; за ред. П.Д. Біленчука. Київ : ННПСК КНУВС, 2009. 88 с.
9. Лесяк Я.О. Особливості протидії злочинності на території Чорнобильської зони відчуження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2015. 243 с.
10. Гладун О.З. Злочини проти порядку виконання бюджету: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2012. 220 с.
11. Вирок Іванківського районного суду Київської області від 10 травня 2018 року. Є.У. № 366/849/18. № 1-кп/366/93/18. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/73881697/>.
12. Торбеев М.О. Злочини проти радіаційної безпеки: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2019. 281 с.
13. Таран О.В., Сандул О.Г. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері незаконного обігу радіоактивних матеріалів. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2018. № 3 (79). С. 66–70.
14. Пашенко О.О. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: соціальна обумовленість і склад злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 17 с.
15. Плєва К.В. Кримінальна відповідальність за суспільно небезпечні діяння стосовно радіоактивних матеріалів : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 209 с.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.2-1.44>

ТЕРНАВСЬКА А.А.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ СУЇЦИДЕНТА У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ

У статті визначено основні кримінологічно значущі індивідуальні особливості особистості засуджених схильних до суїциду. Розглянуто особи суїцидентів в установах виконання покарань за соціально-демографічними та кримінологічними показниками. Надано кримінологічну характеристику особи суїцидента у виправних колоніях. Визначено, що кримінологічний портрет засудженого, схильного до суїциду, має приблизно наступний вигляд: особа чоловічої статі, віком від 18 до 29 років, яка не має сім'ї (дружини, дітей) або розлучена та не підтримує відносин за допомогою листування, із середньою або професійно-технічною освітою, вперше засуджена, засуджена за насильницькі або корисливо-насильницькі злочини та характеризується адміністрацією установи виконання покарань негативно, як така, що не стала на шлях виправлення, порушує режим відбування покарання та не перебуває (не виявляє бажання перебувати) в самодіяльних організаціях засуджених. Наголошено, що найбільш схильними до суїциду є особи, які характеризуються як такі, що не стали на шлях виправлення, що порушують режим відбування покарання, які не перебувають в самодіяльних організаціях засуджених. З'ясовано, що мінімум суїцидальних форм аутодеструктивної поведінки спостерігається у віковій групі до понад 50 років. Це пояснюється їх кількісним співвідношенням до всіх інших вікових груп засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях України. У виправних колоніях України серед суїцидентів домінують засуджені із середньою та професійно-технічною освітою. На думку автора, це можна пояснити їх кількісним переважанням у місцях позбавлення волі. Встановлено, що абсолютну більшість серед засуджених суїцидентів складають особи, засуджені за

© ТЕРНАВСЬКА А.А. – аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права (Національна академія внутрішніх справ)

насильницькі і корисливо-насильницькі злочини. Переважну більшість суїцидентів було засуджено за особливо тяжкий злочин – умисне вбивство. Зроблено висновок, що використання працівниками соціально-виховних та психологічних служб виправних колоній кримінологічного портрету засудженого, схильного до суїциду має суттєве значення під час встановлення потенційних засуджених-суїцидентів та постановлення їх на облік.

Ключові слова: засуджений, позбавлення волі, суїцид, кримінологічна характеристика.

The article identifies the main criminologically significant individual features of the personality of convicted suicidal persons. Persons of suicides in penal institutions, by socio-demographic and criminological indicators are considered. The criminological characterization of a suicidal person in correctional colonies is given. It is determined that the criminological portrait of a suicidal convict has the following appearance: a male, 18 to 29 years old, who has no family (spouse, children) or divorced and does not maintain relationships through correspondence, with an average or vocational education, convicted for the first time, convicted of violent or vexatious-violent crimes and characterized by the administration of the penitentiary institution as negative, such as not taking the corrective path, violating the punishment regime and not being (does not wish to stay) in amateur organizations of convicts. It is emphasized that persons most characterized by suicide are those who are characterized as not being on the path of correction, violating the regime of serving sentences, who are not in amateur organizations of convicts. It is found that the minimum of suicidal forms of self-destructive behavior is observed in the age group over 50 years and is explained by their quantitative ratio to all other age groups of prisoners serving their sentences in the correctional colonies of Ukraine. In the penal colonies of Ukraine, the suicides are dominated by convicts with secondary and vocational education, which in our opinion can be explained by their quantitative predominance in prisons. It is established that the absolute majority of convicted suicides are persons convicted of violent and self-serving and violent crimes. The vast majority of suicides have been convicted of a particularly serious crime – premeditated murder. It is concluded that the use of correctional colonies by criminological portraits of a suicide prone convict is essential in the work of social-educational and psychological services for the purpose of identifying and convicting potential suicide convicts.

Key words: convicted, imprisonment, suicide, criminological characteristic.

Вступ. Примусова соціальна ізоляція людини, яка характеризується особливими обмеженнями, є досить гострою, і навіть екстремальною ситуацією для окремої особистості. Вона нікого не залишає байдужим, викликає різної сили переживання, накладає відбиток на ціннісно-орієнтовну сферу, мотиви діяльності, психічні властивості і систему відносин засуджених. Реакція на систему примусу у кожного засудженого індивідуальна та своєрідна, так само як і вихід з кризової ситуації –позбавлення волі.

Зважаючи на викладене, необхідно наголосити на кримінологічній значущості проблеми суїцидальності. Так, хоча кількість випадків суїциду серед засуджених у виправних колоніях України за попередні роки демонструвала загальну тенденцію до зниження, рівень суїциду даного негативного явища залишається досить високим та є одним з найвищих серед пенітенціарних служб країн Європейського союзу.

Однак, на сьогоднішній день в кримінології практично відсутні дослідження, присвячені кримінологічній характеристиці особи суїцидента у виправних колоніях. Існуючі у цій області дослідження здебільшого мають фрагментарний характер і розкривають лише окремі аспекти даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміст досліджуваного питання у тій чи іншій мірі, було розкрито у наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних авторів, як Ю.В. Александров, Ю.М. Антонян, І.Г. Богатирьов, М.Г. Дебольський, О.М. Джужа, О.Г. Єрмолаєва, Д.М. Землін, П.Б. Зотов, С.Ю. Лукашевич, Н.Ю. Максимова, І.А. Матвєєва, В.М. Синьов, Л.М. Мелентьєв, А.С. Михлин, В.В. Суліцький, А.П. Тищенко, В.А. Тихоненко, В.О. Шаповалов, Р.А. Шахманов, Л.М. Шестопалова.

Постановка завдання. Метою статті є визначення кримінологічно значущих індивідуальних особливостей особистості засуджених схильних до суїциду.

Результати дослідження. «Зрозуміти засудженого, природу і мотиви скоєного ним злочину, поведінки в період відбування покарання і після нього неможливо без детального вивчення його соціально-демографічних, моральних, психологічних, та інших характеристик, що мають пенітенціарне значення» [1, с. 9]. Розуміння механізмів вчинення суїциду в умовах установ виконання покарань вимагає поглибленого вивчення особливостей осіб, які вчиняють суїцид. Оскільки особистість – не тільки продукт і об'єкт суспільних відносин, а й активно діючий суб'єкт, наділений свободою волі і можливістю вибору, він здатний «змінювати поведінку відповідно до зміни ситуації, розумно регулювати і саморегулювати дії» [2, с. 66].

Вивчаючи особливості кримінологічної характеристики особи суїцидентів в установах виконання покарань, автор вважає за доцільне розглядати їх за соціально-демографічними та кримінологічними показниками.

Соціально-демографічна характеристика особи суїцидента у виправних колоніях України. До групи соціально-демографічних ознак автор відносить стать, вік, сімейний стан, рівень освіти, ставлення до релігії. «Соціально-демографічні дані, особливо різних груп злочинців несуть в собі цінну кримінологічну інформацію» [3, с. 51] і накладають відбиток на їхню поведінку в місцях позбавлення волі [4, с. 11].

У період з 2013 року по 2016 рік включно засудженими жінками у виправних колоніях України вчинено лише шість актів суїциду. Поодинокі випадки жіночого суїциду у виправних колоніях описані і в дослідженнях, проведених на території Росії, Білорусії і Казахстану [5, с. 38]. Такі низькі показники вченими трактуються по-різному.

Свого часу, А.П. Тищенко пояснював їх «незначним співвідношенням частки засуджених жінок до засуджених чоловіків», так і тим, що «жінки в меншій мірі піддаються психотравмуючому ефекту соціально-психологічного відчуження» [6, с. 11]. Якщо з першою частиною твердження можна погодитися – у виправних колоніях України у період часу з 2013 року по 2016 рік включно частка засуджених жінок в середньому складає 6,5% від загальної чисельності засуджених, то твердження про те, що жінки в меншій мірі піддаються «психотравмуючому ефекту» є далеко не беззаперечним.

У загальній популяції чоловіки здійснюють самогубства в 4–5 разів частіше за жінок [7, с. 28] і за період 2013 року по 2016 рік рівень суїцидів в Україні серед чоловіків у середньому склав 60 на 100 тис. чоловічого населення, серед жінок 10,0 відповідно [8, с. 79–85].

У суспільстві рівень суїцидів, піднімаючись, досягає максимуму (45–49 років), потім знижується з подальшим підвищенням у віці понад 70 років, що характерно для представників як чоловічої, так і жіночої статі. Максимум суїцидальних замахів відзначається в 20–29 років, причому у жінок домінують демонстративні спроби – максимум у 15–19 років, у чоловіків – в 30–35 років [7, с. 28].

Аналіз випадків суїциду серед засуджених у виправних колоніях України у період з 2010 року по 2017 рік включно дозволяє зробити висновок, що більшість самогубств вчиняється особами у віці 18–29 років (49,3%), потім йде вікова група від 30 до 49 років (37,9%) і група понад 50 років (12,8%).

Мінімум суїцидальних форм аутодеструктивної поведінки спостерігається у віковій групі до понад 50 років і пояснюється їх кількісним співвідношенням до всіх інших вікових груп засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях України.

До суїцидальних форм аутодеструктивної поведінки особливо в формі членушкодження частіше вдаються особи молодого віку – 18–29 років. Самоушкодження поступово зменшуються у віковій групі 30–49 років, досягаючи свого мінімуму в вікових групах старше 50 років.

Переважаання всіх форм аутодеструктивної поведінки у віці від 18 до 29 років пояснюється тим, що особи даного віку складають основну масу всіх засуджених у виправних колоніях України (близько 65%). Домінування ж осіб щодо молодого віку (18–29 років) може бути пов'язано з тим, що в цей час ще триває становлення особистості, велике прагнення до самоствердження, вплив соціально-корисних зв'язків на її формування ослаблене, крім того, за даними ряду досліджень, на вказаний вік припадає значне число конфліктних ситуацій в місцях позбавлення волі [9, с. 75–76].

Загальновідомим є і зв'язок рівня самогубств із сімейним станом засуджених. Як у всьому світі, так і в Україні рівень суїциду вищий серед осіб, які неодружені, розлучені, овдовіли та бездітні [10, с. 9].

Дослідження в цілому підтверджують ці відомості: 60,27% самогубців у виправних колоніях не мали сім'ї (дружини, дітей) або були розлучені та не підтримували відносин за допомогою листування; 19% були одружені, інформація про сімейний стан 20,73% самогубців в місцях позбавлення волі відсутня. Як зазначає А.С. Міхлін, «у засуджених, чії сім'ї розпалися в період відбування покарання у виді позбавлення волі, рівень самогубств вдвічі переважає над тими, хто зберіг сім'ї. Засуджені, які мають дітей, кінчають життя самогубством в півтора рази рідше, ніж засуджені, які дітей не мають; засуджені, які не мають родичів – в 3 рази частіше засуджених, що мають родичів» [11, с. 114].

У загальній популяції громадян переважають самогубства серед осіб з високим професійним статусом і вищою освітою [10, с. 20]. Однак, у виправних колоніях України серед суїцидентів домінують засуджені із середньою та професійно-технічною освітою, що на нашу думку можна пояснити їх кількісним переважанням у місцях позбавлення волі.

Певний вплив на рішення вчинити суїцид здійснює стан здоров'я. За даними Державної кримінально-виконавчої служби України, первинна захворюваність осіб, які утримуються в виправних колоніях, перевищує загальнодержавний показник на 12,3%, а загальна захворюваність – на 45,1%. При цьому в структурі захворюваності переважають хвороби органів дихання і травлення, а в загальній захворюваності лідирує психічна патологія. У загальній популяції громадян у 70% самогубців були різні соматичні захворювання. Особи, які страждають важкими соматичними захворюваннями, ВІЛ / СНІД, інваліди вченими віднесені до групи високого суїцидального ризику [12, с. 30].

Серед досліджених самогубств чоловіків в установах виконання покарань 57% відносили до категорії практично здорових, а проблеми зі здоров'ям виявлені у 43%.

Кримінально-правова характеристика особи суїцидента у виправних колоніях України. Найчастіше в місцях позбавлення волі суїцид вчиняють засуджені за корисливо-насильницькі злочини (крадіжка, розбій, грабіж – 50% від загальної кількості самогубств серед засуджених у пенітенціарних установах; вбивства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень – 45%), решту (5%) складають особи, засуджені за інші види злочинів.

Встановлено, що абсолютну більшість серед засуджених суїцидентів складають особи, засуджені за насильницькі і корисливо-насильницькі злочини. Переважну більшість суїцидентів було засуджено за особливо тяжкий злочин – умисне вбивство.

Це підтверджується й іншими дослідженнями, проведеними на території інших держав. Так, наприклад, у Росії «50,6% самогубств відбувається засудженими за злочини проти власності, 29,3% – за злочини проти життя і здоров'я, основна маса яких представлена кваліфікованими видами вбивства» [5, с. 12].

У числі ознак – складників кримінально-правової характеристики – важливу роль відіграє кількість судимостей. Облік цього положення дозволяє більш ефективно здійснювати превентивний вплив на засуджених з метою недопущення вчинення ними різних правопорушень у виправних колоніях, а також суїциду.

Так, аналіз статистичних даних Державної кримінально-виконавчої служби України щодо вчинення суїциду засудженими у виправних колоніях у період із 2010 по 2016 рік включно дозволяє стверджувати, що більшість самогубств скоєно особами, які вперше опинилися у виправних колоніях.

Крім того, найбільш схильними до суїциду є особи, які характеризуються як такі, що не стали на шлях виправлення, що порушують режим відбування покарання, які не перебувають у самодіяльних організаціях засуджених.

Криминологічно-пенітенціарна характеристика осіб, які утримуються в установах виконання покарань, відображає наявність факторів, які визначають той чи інший вид кримінальної поведінки або слугують необхідною умовою, а також виступають іншими детермінантами злочинності. На її основі в пенітенціарній криминології традиційно створюються перспективні плани профілактичної роботи у виправних колоніях, визначається її стратегія і тактика [13, с. 167].

Висновки. Криминологічний портрет засудженого, схильного до суїциду, має приблизно наступний вигляд: особа чоловічої статі, віком від 18 до 29 років, яка не має сім'ї (дружини, дітей) або розлучена та не підтримує відносин за допомогою листування, із середньою або професійно-технічною освітою, вперше засуджена, засуджена за насильницькі або корисливо-насильницькі злочини та характеризується адміністрацією установи виконання покарань негативно, як така, що не стала на шлях виправлення, порушує режим відбування покарання та не перебуває (не виявляє бажання перебувати) в самодіяльних організаціях засуджених.

Наведене вище дозволяє припустити, що використання працівниками соціально-виховних та психологічних служб виправних колоній описаного вище кримінологічного портрету засудженого, схильного до суїциду, матиме суттєве значення під час встановлення потенційних засуджених-суїцидентів та постановлення їх на облік.

Список використаних джерел:

1. Антонян Ю.М. Личность преступника / Ю.М. Антонян, В.Н. Кудрявцев, В.Е. Эминов. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. 366 с.
2. Кудрявцев И.А. Криминальная агрессия (экспертная типология и судебно-психологическая оценка) / И.А. Кудрявцев, Н.А. Ратинов. М. : Изд-во Моск. ун-та, 2000. 192 с.
3. Кашевский В.А. Краткий курс лекций по криминологии / В.А. Кашевский, Н.Ф. Ахраменка. Минск : Белорус. негос. ин-т правоведения, 1996. 102 с.
4. Характеристика осужденных к лишению свободы: по материалам контрол. переписи 1975 г. / С.В. Бородин [и др.]; под общ. ред. А.С. Михлина. М. : ВНИИ МВД СССР, 1978. 167 с.
5. Шахманов Р.А. Предупреждение самоубийств среди осужденных к лишению свободы: (правовые и криминологические аспекты): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Р.А. Шахманов. Рязань, 2001. 218 с.
6. Тищенко А.П. Профилактика суицидального поведения осужденных в местах лишения свободы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А.П. Тищенко. Укр. акад. внутр. дел. Киев, 1993. 23 с.
7. Диагностика суицидального поведения: метод. рекомендации / М-во здравоохранения РСФСР, Моск. НИИ психиатрии; сост.: А.Г. Амбрумова, В.А. Тихоненко. М., 1980. 48 с.
8. Статистический ежегодник Республики Беларусь, 2006: стат. сб. / ред. кол.: В.И. Зиновский [и др.]. Минск : Минстат Респ. Беларусь, 2006. 615 с.
9. Казак Б.Б. Уголовно-исполнительная система в механизме обеспечения внутренней безопасности общества / Б.Б. Казак. Рязань : Наше время, 2000. 333 с.
10. Ласый Е.В. Диагностика и профилактика суицидального поведения в общемедицинской практике: метод. рекомендации / Е.В. Ласый. Минск : БелГУ- ИВ, 1999. 20 с.
11. Михлин А.С. Характеристика личности осужденных, совершивших самоубийство в местах лишения свободы / А.С. Михлин // Труды / Всесоюз. науч.- исслед. ин-т МВД СССР. М., 1980. Вып. 78. С. 112–129.
12. Амбрумова А.Г. Предупреждение самоубийств / А.Г. Амбрумова, С.В. Бородин, А.С. Михлин. М. : Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. 164 с.
13. Организация управления в уголовно-исполнительной системе: учебник: в 3 т. / под общ. ред. Ю.Я. Чайки. Рязань : Акад. права и упр. Минюста России, 2002. Т. 2: Особенная часть. 470 с.
14. Суліцький В.В. Психологічні особливості засуджених-суїцидентів: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.06 / Національна академія внутрішніх справ України. К., 2002. 20 с. С. 11.